

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Srpski pogledi na odnose
između srpskog, hrvatskog
i bošnjačkog jezika**

**Die serbische Sichtweise
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/1

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2010

Branko Tošović (Grac)

**Trougao „razlika – sličnost – identičnost“ u trouglu
„srpski jezik – hrvatski jezik – bošnjački jezik“
(razgovor sa Milošem Jevtićem)**

U ovom tekstu dat je dio razgovora koji su Miloš Jevtić (publicista iz Beograda) i Branko Tošović vodili 2006. godine. Isječak iz intervjua odnosi se na upravo tada započeti projekat „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (Grac, 2006–2010) i problematiku srpskih, hrvatskih, bošnjačkih i crnogorskih jezičkih odnosa.

M i l o š J e v t i ć

I dalje ostajemo u vremenu između dva razgovora.

Sada želimo da Vas podstaknemo da nam ukažete na glavne datume svoje naučne i stručne delatnosti u ovom razdoblju ...

Kojim ste novim idejama, sadržajima i knjigama ispunili te godine?

Koji su se sve slavistički centri upisali u Vaše slavističke mape? Da li u njih odlazite i redovnije, kao što je slučaj sa Zagrebom ili uglavnom da biste učestvovali na naučnim skupovima?

Uopšte, kako održavate kontinuitete, naučne i stručne?

B r a n k o T o š o v i ć

Ako je u prethodnom periodu u centru pažnje bila stilistika i kontrastivna istraživanja, u ovome je došlo do znatne preorijentacije. Zbog sazrijevanja novih ideja, drugačijih uslova rada i zahtjeva sredine težište naučnog rada palo je zanosio – odnosom. Naime, došao sam do zaključka da se sve što postoji u jeziku može svesti na četiri dominante: formu, značenje, funkciju i kategoriju i da nijedna od njih nije izolovana, već se nalaze u različitim interakcijama. U ovome periodu pokušao sam da ukažem na značaj pravca koji kao predmet ima te fenomene pa sam se koncentrisao na korelacionu lingvistiku, posebno korelacionu gramatiku. Iz ove oblasti objavio sam priličan broj radova, između ostalog knjigu Korelacionu sintaksu (2001) i zbornik Gramatičke korelacije (1999). Od drugih knjiga jedna mi je posebno draga – o ujaku Simu Tepavčeviću (koga smo spominjali u prvom razgovoru). Nakon dugih godina uspio sam da je objavim 2003. godine. U ovom vrijeme izašlo je drugo izdanje Funkcionalnih stilova u Beogradu (ćirilična verzija) i Gracu (latinična verzija), koje je u odnosu na sarajevsko iz 1988. godine imalo gotovo dvije trećine novog materijala.

Što se tiče planova za budućnost, u narednih četiri godine posvetiću se istraživanju globalne diferencijacije jezika, funkcionalnostilskog raslojavanja jezika, kontrastivnog proučavanja slovenskih jezika, korelacije kao ključnog opštelingvističkog problema i načina vršenja glagolske radnje. Težište će biti na utvrđivanju podudarnosti, sličnosti i razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika u okviru trogodišnjeg međunarodnog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“, koji sam pokrenuo u jesen 2005. godine i za koja je austrijski Fond za naučna istraživanja odobrio u julu 2006. značajna sredstva. Za ovakvu (novu) orijentaciju odlučio sam se iz više razloga.

Prvo, u vezi sa podudarnostima, sličnostima i razlikama između pomenutih jezika formirala su se oprečna mišljenja. S jedne strane, tvrdi se da postoje osjetne razlike i nastoji po svaku cijenu naći što više takvih primjera. Pri tome pojedini lingvisti zauzimaju čas jednu čas drugu poziciju. Tako je Stjepan Babić pisao 1964. godine o uklanjanju hrvatsko-srpskih jezičkih razlika, a posljednjih godina snažno se zalagao za njihovo svjesno povećavanje. Ilustrativan primjer navodi Josip Pavičić 2001. godine: „Kolega koji je nekad radio u rubrici RTV-radar zastupao je stajalište da iz hrvatskog standarda valja počupati ne samo srbizme, nego i sve ostalo što hrvatski jezik čini suviše sličnim srpskome te da u hrvatski treba unositi izraze iz engleskog jezika i tako ga što više udaljiti od Istoka i što više približiti Zapadu“. Postoji i veoma neutemeljeni stavovi da su razlike ogromne i da dostižu čak cifru od 80% (kako se to konstatuje u Hrvatsko-srpskom konverzijskom priručniku, objavljenom 2001. godine u Moskvi). S druge strane, iznosi se tvrdnja da se radi o jednome jeziku, da je postojanje triju (četiriju) standardnih jezika apsurd te se teži dokazati kako su razlike minimalne ili gotovo nikakve. Razgovori na ovu temu i argumenti koji se navode veoma često imaju političku pozadinu, jer služe kao dokaz određenih političkih stavova, ideja i trendova. U ove diskusije uključuju se i strani stručnjaci, koji zauzimaju jednu ili drugu poziciju, često u zavisnosti od toga koja im je nacija, država, sociokulturna sredina bliža po struci i orijentaciji. Za sve ovakve rasprave karakteristično je da se kao argument navode sporadični primjeri, jer ne postoji cjelovita, naučno utemeljena analiza koja bi egzaktno pokazala u čemu se i koliko se razlikuju tri navedena jezika.

Drugi razlog su pitanja koja mi više od petnaest godina, koliko predajem u inostranstvu, postavljaju studenti, pitanja koja su dolazila bilo gdje da sam državo nastavu (u Moskvi, Manhajmu, Lajpcigu, Gracu, Zagrebu...) – kakve su i kolike stvarne razlike. Dok sam se u prethodnim periodima maternjim jezikom povremeno bavio, u Gracu sam posljednjih deset godina kao redovni profesor paralelno izvodio nastavu iz srpskog, hrvatskog bošnjačkog, ruskog i, djelimično, slovenačkog (u obliku seminara posvećenih tipološkim specifičnostima slovenskih jezika). Kao što sam rekao, u Zagrebu sam tri školske godine (2002–2005) držao nastavu iz gramatike srpskog jezika. Prije toga sam četiri godine radio kao lektor srpskohrvatskog jezika na Moskovskom državnom univerzitetu (1985–1988, 1992/1993), dvije

godine predavao stilistiku i govornu kulturu srpskohrvatskog jezika na Odsjeku za žurnalistiku Fakulteta političkih nauka u Sarajevu (1990. do 1992), tri godine izvodio nastavu iz srpskog i hrvatskog jezika kao gostujući profesor u Manhajmu (1993–1996) i Lajpcigu (ljetnji semestar 1995). Osim toga napisao sam jedan udžbenik srpskohrvatskog jezika (koautorstvo, Gdanjsk 1992), nekoliko monografija (Korelaciona sintaksa 2001, Funkcionalni stilovi 2002, dio Sintakse proste rečenice srpskog jezika – koautorstvo, 2005...), jedan zbornik (Jezik i stil sredstava informisanja 1991) te niz radova. Sve to davalo mi je osnova da zasnujem ovakav projekt.

Treći razlog za pokretanje inicijative leži u učenju srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika u inostranstvu. Pošto se ne može prognozirati s kojim će od njih biti povezana profesionalna djelatnost svršenih studenata slavistike, smatrao sam neophodnim da se tokom studija što više objašnjavaju razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Istraživanje čiji je cilj objektivno i sveobuhvatno sagledavanje i utvrđivanje bošnjačko-hrvatsko-srpske identičnosti, sličnosti i različitosti može biti od velike koristi za sve slavističke centre u kojima se predaju ovi jezici. Blizina područja na kome se govori srpski, hrvatski i bošnjački jezik, široki i raznovrsni kontakti saradnika Instituta za slavistiku u Gracu sa stručnjacima sa ovog područja, postojeći kadrovski i materijalni resursi u Institutu (prije svega, bogata biblioteka) i činjenica da su srpski, hrvatski i bošnjački studijski jezici bile su bitne pretpostavke da se ovakvo istraživanje započne u Gracu. Još jedan element potencira opravdanost ovog projekta – u jednom dijelu Austrije govori se gradišćanskohrvatski jezik (oko 20.000 stanovnika Gradišća). Gradišćanski Hrvati nastanjeni su takođe u zapadnoj Mađarskoj, jugozapadnoj Slovačkoj i južnoj Češkoj.

Razlog za izbor razlika kao centralne istraživačke teme ima, između ostalog, filozofsku pozadinu. Problem identičnosti i razlike zauzimao je jedno od vodećih mjesta u filozofiji, logici, matematici. Aristotel je imao teškoće da identičnost i razliku svrsta u kategorije. U filozofiji se smatra da su identičnost i razlika dvije uzajamno povezane kategorije, da identičnost sadrži u sebi razliku i da one uopšte ne postoje jedna izvan druge – identičnost podrazumijeva razliku, a razlika identičnost. Ruski filozof iz XV vijeka Nikolaj Kuzanski zastupao je dva stava: 1. identičnost i razlika ne mogu postojati odvojeno jedna od druge, 2. svaka posmatrana razlika je manja od beskrajne, apstraktne razlike. Temelje za utvrđivanje odnosa između identičnosti i različitosti uradio je Hegel. Ovaj klasični filozof potencirao je stav da su sve stvari različite i da ne postoje dvije stvari koje su jednake jedna drugoj. On je isticao da ni o apsolutnoj identičnosti ni o apsolutnoj razlici ne može biti govora i da između njih postoji međustepen. Hegel je tvrdio da u identičnosti neposredno postoji razlika i da se identičnost sama po sebi raspada na razliku. Za ovaj Projekat bitna je Hegelova konstatacija da u identičnosti neposredno postoji razlika i da je istinitost potpuna samo u jedinstvu identičnosti i razlike. Početna pozicija u tumačenju odnosa između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika daje tri osnovne pretpostavke: 1. oni su identični, 2. oni su različiti, 3. oni su slični. Ako prihvatimo

prvu poziciju (da su identični), onda osporavamo drugu poziciju (da su različiti) i marginaliziramo, efemeriziramo, neutraliziramo treću (da su slični). Ukoliko tvrdimo da su različiti, onda osporavamo da su identični i ističemo suvišnost ukazivanja na sličnost. Kada konstatujemo da su slični, impliciramo da su djelimično identični i djelimično različiti. Suštinsko pitanje nije da li su oni identični, slični ili različiti, već koliko su identični, slični ili različiti. Između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika postoji velik stepen podudarnosti, priličan broj sličnosti, ali i određene razlike. Bez obzira na to koju od ovih triju osobina stavimo u fokus promatranja, uvijek ćemo objašnjavati ono drugo i/li treće. Koliko je ovaj problem važan pokazuje stav de Sosira koji je isticao da se čitav mehanizam jezika bazira se isključivo na podudarnostima i razlikama, pri čemu su posljednje samo obratna strana prvih: „Sve što prethodi svodi se na tvrđenje da u jeziku postoje samo razlike. Još više: jedna razlika pretpostavlja obično pozitivne termine između kojih se ona uspostavlja, dok u jeziku postoje samo razlike bez pozitivnih termina.“

Ako se govori o diferencijalnim obilježjima srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika, mora se imati u vidu činjenica da postoji razlika i različitost. Materijal koji sam istraživao pokazuje da, recimo, razlike u srpskim, hrvatskim i bošnjačkim tekstovima identičnog sadržaja nisu automatski i razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Razlog je u tome što se tekstovi grade na različitom izboru jezičkog materijala, izboru koji može biti rezultat individualne orijentacije, a ne međujezičke nepodudarnosti. Stoga dolazi do bitne diferencijacije: različito je ono što se ne podudara u nekoj konkretnoj realizaciji, razlikovno je ono što diferencira jezike. Drugim riječima, ono što je različito ne mora biti i razlikovno. Stoga na ovom planu izdvajam (a) jedinice koje su prividno razlikovne (pseudifereme) i koje dolaze u okviru pseudodiferencijacije i (b) prave razlikovne jedinice (difereme) u okviru istinske diferencijacije.

Ovaj projekat pruža mogućnost da se, između ostalog, provjere dvije krajnje pozicije: (a) da između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog postoje velike razlike, (b) da između njih nema nikakvih suštinskih razlika. I jedno i drugo mora se dokazivati argumentima, a ne paušalnim procjenama, političkim floskulama ili subjektivnim zapažanjima. Drugim riječima, daje se mogućnost da svaki učesnik na Projektu dokaže svoju tezu bez obzira na to koliko ona bila radikalna, svidala se nekome ili ne.

Nikako se ne mogu složiti sa tendencioznim izjavama pojedinaca da je projekat afirmativnog tipa (nalaženje samo razlika), budući da se u njemu pruža prilika da se pokazuje i dokazuje da (a) nema ama baš nikakvih razlika, odnosno da je podudarnost 100%, (b) da su razlike kolosalne. Cilj projekta nije unaprijed zadan: da se po svaku cijenu traže razlike (kako jedni zlonamerno tumače) ili da se dokaže da njih uopšte nema (kako drugi komentarišu), jer bi bilo besmisleno da se može tako i toliko manipulirati sa međunarodnom istraživačkom projektu sastavljenim od šezdesetak učesnika iz desetak zemalja, od kojih su mnogi internacionalno priznati stručnjaci. Ako bi neko bio u stanju da takvom velikom i respektabilnom kolektivu

(u kome nema nijednog ko zagovara krajnje pozicije) nametne jednu ili drugu ekstremnu orijentaciju, on bi bio pravi genijalac, a oni koji bi u njemu učestvovali predstavljali bi obične marionete. S tim u vezi jedan od najapsurdnijih razloga za odustajanje na ovom projektu dobio sam elektronskom poštom 2. novembra 2006: „Očekivala sam da će se realizacija projekta zasnivati na naučnim argumentima o realnoj situaciji i stanju na donedavno zajedničkom jezičkom prostoru, gde su osim manje relevantnih razlika (uglavnom nesistemskih) evidentnije sistemske sličnosti. Međutim, kako sam shvatila, koncepcija Projekta je zasnovana na unapred određenoj tezi o sistemskim razlikama koje se moraju dokazivati i pokazivati, i to ne na osnovu jezičkih argumenata nego nekih drugih koji su relevantniji za finansijere Projekta i za sadašnje političke prilike.“ Unaprijed određenu tezu o sistemskim razlikama nikad nisam imao, niti sam je pismeno ili usmeno iznosio (govorio sam i pisao da postoje razlike, ali sam se o njihovom obimu suzdržavano izjašnjavao jer na to pitanje može da adekvatno odgovori samo šire istraživanje kao što je pokrenuti projekat), a pogotovo nisam tražio od učesnika na projektu da dokazuju i pokazuju tu tezu. Izlišno je govoriti da toga nema ni u koncepciji Projekta (koju je, uzgred, pomenuta osoba nešto ranije prihvatila, čak poslala svoju saglasnost a onda povukla). Međutim, sa onima koji su odustajali od projekta nisam želio polemisati, iznositi argumente, dokazivati, jer mi se to, nakon njihove donesene odluke, činilo besmislenim, nesvrshodnim i deplasiranim pa sam samo uljudno izražavao sažaljenje (onima koji su se kolebali nastojao sam da što bolje iznesem svoju poziciju i razjasnim dileme). U proteklom periodu bilo je i drugih prilika da stupim u polemiku, ali sam se od samog početka između dviju mogućnosti (a) da dokazujem da sam u pravu, ali da stojim u mjestu, (b) da ne ulazim u rasprave koje oduzimaju dragocijeno vrijeme, ali da idem naprijed, odlučivao za ovu posljednju. Tako bih želio da bude i u buduću. Bitno je da se karavan kreće.

Jedna od zamjerki Projektu odnosi se na pitanje zašto u naslovu nema identičnosti i(li) sličnosti. Postoji niz razloga za to. Kao što sam već rekao, više od jedne decenije u mojoj nastavi srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika koju sa držao u Rusiji, Njemačkoj i Austriji gotovo uvijek se postavljalo pitanje kakve su i kolike razlike između njih. Oni koji u inostranstvu uče date jezike teško se snalaze u toj problematici pa ih, prije svega, razlike i interesuju. Budući da je ovo pitanje ključno za moja predavanja, seminare, vježbanja, diplomatske i druge radove, a pretpostavljam i za sve one koji ove jezike predaju u inostranstvu, smatrao sam da ga treba staviti u prvi plan u istraživačkom projektu koji sam pokrenuo. Činjenica da ne postoje objektivna, cjelovita i sveobuhvatna istraživanja date teme, podsticala me je da zasnujem jedan takav projekt. I najvećem laiku za ovu problematiku jasno je da je razlika između ovih jezika mnogo manja nego što je sličnost i identičnost. A za naučni projekat, pogotovo ovakve veličine i značaja, relevantnije je ono što je manje zastupljeno, a pogotovo ono što je teže i provokativnije za analizu. S tim u vezi upitao bih da li je za botaničare važnije da istražuju koliko su bor, jela i omorika

slični i identični ili je relevantnije čime se i koliko međusobno razlikuju. Smatram da predmet istraživanja ne treba da budu opšte poznate činjenice, već ono što je sporno, teže dokučivo, ono čime se manipuliše i dokazuje (pravi projekti se ne baziraju na dezinfikovanim idejama i destilovanim koncepcijama), i to sa potpuno suprotnih pozicija: (a) da su razlike ogromne, (b) da su one minimalne ili gotovo nikakve. U okviru projekta svaka individualna obrada konkretne teme treba da kvalitativno i kvantitativno pokaže/dokaže kolika je razlika, čime će se istovremeno pokazati i dokazati kolika je sličnost ili podudarnost.

U sistemu makrokorelacija postoji tročlana interakcija „razlika – sličnost – identičnost“. Budući da je sličnost pufer-zona (siva zona) između razlike i identičnosti, centralni odnos čini razlika $\leftrightarrow$ identičnost. Moja početna pozicija u pripremi Projekta je glasila: svaki objekt može se u odnosu na drugi objekat (druge objekte) posmatrati kao nešto različito, kao nešto identično i kao nešto slično. To znači da se i tročlani saodnos srpski jezik $\leftrightarrow$ hrvatski jezik $\leftrightarrow$ bošnjački jezik može tretirati na isti način. Ukoliko pođemo od filozofske činjenice da identičnost ne može bez razlike, i obrnuto, tačnije da nema identičnosti bez razlike, da se razlika uvijek nalazi u identičnosti i da unutar razlike postoji identičnost, možemo kazati da tumačenje razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika podrazumijeva i tumačenje njihove identičnosti. Smiješno je objašnjavati da se fokusiranjem razlike ne implicira njena aksiološka strana, njen obim i kvalitet. Ovdje se radi o izboru perspektive, ugla posmatranja (kao što se kupovina može razmatrati kao prodaja, tako se i razlika može tumačiti kao identičnost, s tim što je 100% kupljena stvar istovremeno i 100% prodana stvar, a odnos različitosti i jednakosti varira od slučaja do slučaja, npr. ako su dva objekta 10% različiti, oni su 90% identični). Oni koji optužuju izbor razlike kao istraživačke teme faktički sugerišu da se ona uopšte ne proučava, da se ignoriše, a u krajnjem slučaju i zabrani za proučavanje. Ili pak da se uvijek obavezno eksplicira identičnost.

Jedni mogu istraživati razliku da bi pokazali da nje uopšte nema, drugi da bi dokazali sasvim suprotno, a treći se neće zanositi ni jednim ni drugim, već će pokušati da bez unaprijed zadanog cilja utvrde njenu prirodu. Moj pristup je zasnovan su upravo na posljednjoj orijentaciji. Projekt je veoma liberalno koncipiran pa pruža mogućnosti i jednim, i drugim, i trećim da u trogodišnjem istraživanju prezentiraju, objasne, opravdaju ili demantuju svoje postavke i pozicije.

Četvrti razlog za pokretanje Projekta leži u relevantnosti razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika za opštu lingvistiku, posebno za opštu diferencijaciju jezika, teoriju varijanata i standardnih jezika. To je važno i zbog toga što se srpsko-hrvatsko-bošnjačka korelacija dovodi u vezu sa drugim u Evropi i svijetu. Za Austriju je bitna ova problematika i zbog diskusija o diferencijaciji njemačkog jezika, o odnosu jezika u Austriji i jezika u Njemačkoj u kojima se prave paralele sa drugim jezicima, kao što su srpski, hrvatski i bošnjački. Tako austrijski lingvist H.-D. Pol (Pohl) tvrdi 1996. da su razlike između sjevernonjemačkog i ju-

žnonjemačkog veće od razlika između hrvatskog i srpskog. U ove rasprave uključuju se kao argument i drugi jezici. Francuski slavist Paul-Luis Toma (Paul-Louis Thomas) konstatuje 2003. godine da (1) međusobna razumljivost onih koji govori srpski, hrvatski i bošnjački osigurava ne samo gotovo savršenu komunikaciju između govornika u okviru složene razmjene (a ne samo jednostavno traženje informacije) nego osigurava i da govornici jedne varijante skoro potpuno razumiju usmenu produkciju (medije...) ili pisanu (novine, književnost...) druge varijante i da (2) srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski standard pokazuju manje razlike nego (a) varijante standardnog engleskog u Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Američkim Državama, Australiji i Kanadi, (b) varijante standardnog španskog (kastiljanskog) u Španiji i Latinskoj Americi, portugalskog u Portugalu i Brazilu, francuskog u Francuskoj, Belgiji Kanadi i Africi, njemačkog u Njemačkoj i u Austriji. Toma ističe da su leksičke razlike između hrvatske i srpske varijante bitno manje od leksičkih razlika između dijalekata unutar Hrvatske (npr. između čakavskog i kajkavskog). U Hrvatskoj je, tvrdi on, međusobna razumljivost manja između govornika različitih dijalekata (kajkavskog, čakavskog i štokavskog) nego između govornika hrvatskog, srpskog i bošnjačkog standarda. Snježana Kordić konstatuje iste godine da je u slučaju sa srpskohrvatskim jezikom razumljivost potpuna (100%), da je razlikovnost njegovih varijanata izuzetno mala jer jedva da se mogu naći riječi koje bi u jednoj varijanti bile sasvim uobičajene, a u drugoj potpuno nepoznate. Bernard Grošelj (Gröschel) iz Munstera ističe 2003. godine da su razlike između hrvatske i srpske varijante na svim sistemskim razinama manje od razlika između 'holandske' (sjevernonizozemske) i 'flamanske' (južnonizozemske) varijante nizozemskog jezika. Čak su, po njegovom mišljenju, strukturne razlike između jezika bijelaca i jezika crnaca u velikim gradovima na sjeveru Amerike (podvarijanata varijante američkog engleskog) veće od onih između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog. Zbog važnosti opštelingvističkih aspekata interakcije srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika predviđena je mogućnost da se u okviru Projekta (posebno u sklopu tzv. studentske linije), pored razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika, istražuju slavistički aspekti diferencijacije njemačkog jezika (naročito razlike između njemačkog u Njemačkoj i njemačkog u Austriji), razlike između bliskih slovenskih jezika (bugarskog i makedonskog, češkog i slovačkog i sl.) te opštelingvistički, sociolingvistički i psiholingvistički aspekti identičnosti, sličnosti i različitosti između neslovenskih jezika, posebno bliskih.

Peti razlog za zasnivanje Projekta dolazi iz zemalja u kojima se govori srpski, hrvatski i bošnjački jezik. Budući da se o jezičkim razlikama već dugo raspravlja u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji i pošto je jezička diferencijacija predmet interesovanja ne samo lingvista, nego i političara, partija, udruženja, ustanova, ovakvo istraživanje može poslužiti za zauzimanje objektivnih, cjelovitih i utemeljenih društvenih, političkih, pravnih (ustavnih) pozicija o ovim jezičkim pitanjima. Proces normiranja devedesetih godina XX stoljeća izazvao je kod nekih

nosilaca jezika i psihološke problema, od kojih je najizrazitiji neuvjerenost da li se pravilno govori i piše, nesigurnost pri izboru, strah od mogućih posljedica zbog neadekvatnog načina izražavanja. Ovi problemi velikim dijelom dolaze i zbog nejasne ili pogrešne predstave o razlikama između pomenutih jezika. Sredine u kojima se oni govore imaju svoj interes za sveobuhvatno i objektivno sagledavanje nepodudarnosti. Ovo je pitanje posebno zaoštreno u Bosni i Hercegovini, u kojoj su u zvaničnoj upotrebi sva tri jezika. Temeljito i svestrano utvrđivanje razlika koje će se razmatrati u okviru ovog projekta može pomoći u rješavanju konkretnih problema, npr. da li prevoditi filmove, tačnije da li ih (a) u potpunosti prevoditi, (b) djelimično prevoditi, (c) adaptirati ili (d) ostaviti neizmijenjenim.

Cilj projekta je da se na reprezentativnom materijalu u širokoj i dubokoj stručnoj analizi utvrde i objasne systemske fonetsko-fonološke, ortografske, ortoepske, leksičke, idiomatske, morfološke i sintaksičke razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Rad na projektu odvijace se u pet istraživačkih pravaca. U okviru prvog pravca prikupljace se građa za paralelni korpus (Gralis BKS-Korpus), koji će pokrivati svu funkcionalnostilsku raslojenost srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Drugi pravac je direktno povezan sa prvim i orijentisan je na stvaranje leksičke i gramatičke baze podataka na osnovu koje treba da se izradi korelacioni rječnik i korelaciona gramatika. Treći pravac obuhvata aktivnost istraživača iz različitih zemalja, koji će samostalno proučavati određene tematske cjeline: u prvoj godini (a) opšte i društvene uslove diferencijacije pomenutih jezika, (b) fonetsko-fonološke, ortoepske i ortografske razlike, u drugoj godini leksičke, idiomatske i tvorbene razlike, a u trećoj gramatičke razlike. Na svim navedenim nivoima posebna pažnja biće posvećena stilskom i stilističkom aspektu. Četvrti pravac ima za cilj izradu programa za prepoznavanje i bilježenje bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog govora („BKS-Voice“). Peti pravac čine istraživanja studenata Instituta za slavistiku u Gracu, koji će obrađivati pojedine teme u formi diplomskih i doktorskih radova, učestvovati u pripremi korpusa, baze podataka, publikacija i godišnjih simpozija. Rezultati istraživanja razmatraće se na trodnevnim godišnjim simpozijima u Gracu i prezentirani u odgovarajućim monografijama u okviru edicije izdavačke kuće LitVerlag iz Beča „Slawische Sprachkorrelationen“ – tom 2007/1: Opšti pogled na razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“, tom 2007/2: Fonetsko-fonološke, ortoepske i ortografske razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika, tom 2008: Leksičke, idiomatske i tvorbene razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika, tom 2009: Morfološke i sintaksičke razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika. Kao oblik međunarodne saradnje i podrške ovom projektu od strane prijavljenih iz zemalja u kojima se govore pomenuti jezici predviđeno je da se izdaju tri nacionalne monografije: Bosanski/bošnjački pogledi na razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika (u Sarajevu), Hrvatski pogledi na razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika (u Zagrebu ili Ri-

jeci), Srpski pogledi na razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika (u Beogradu ili Novom Sadu). Postoji ideja da se odvojeno objave i crnogorski pogledi o tome. Za navedene nacionalne monografije sredstva bi trebalo da budu obezbijeđena u datim sredinama. Istraživačka aktivnost u okviru trećeg pravca biće potpuno odvojena od ostalih: proučavaće se teme koju je svaki učesnik po svojoj želji i orijentaciji izabrao i predložio, biraće se potpuno slobodno korpus za obradu, a takođe jezik koji će se proučavati (bošnjački, hrvatski i/li srpski) i jezik na kome će rezultate biti objavljeni. Paralelni korpus biće dostupan svim saradnicima na projektu, ali nikog neće obavezivati da se njime koristi. Svaki učesnik u projektu moći će da se po svojoj želji, na ovaj ili onaj način (a u dogovoru sa rukovodiocem projekta), uključi u neki drugi pravac.

Projekt nije ni politički, ni sociolingvistički usmjeren, već ima intralingvističku orijentaciju: cilj je da se istraži ono što je u jeziku/jezicima, a ne ono što je oko jezika/jezikâ. On je otvoren za sve one koji žele da objektivno, svestrano i pošteno razmotre i osvijetle razlike između pomenutih jezika. U njemu će učesnici imati mogućnost da na godišnjim simpozijumima i u seriji monografija pokažu koliko je ko sposoban i kompetentan da se uhvati u koštac sa datom temom. Sud o kvalitetu daće, prije svega, recenzenti (jedan iz „svoje“ sredine, a drugi sa strane, izvan matične zemlje) i međunarodni eksperti, koji će valorizovati (evaluirati, kako se to ovdje kaže) kompletne publikacije.

Neki smatraju da će projekt pokazati samo jednu stranu i da je poželjan nacionalistima. Pri tome se navode i imena za koja nikad ne bih rekao da tu spadaju. Na spominjanje Predraga Pipera i Iva Pranjkovića nisam mogao a da reagujem: „Ako su Piper, sa kojim se družim više od 30 godina, i Pranjković, sa kojim komuniciram nešto manje, nacionalisti, onda ne znam ko to još nije u srpskoj i hrvatskoj lingvistici.“. Ali ovim ne tvrdim da Projekat neće pokušati, prije svega, nacionalisti da problematiziraju i dovedu u pitanje. Na sreću, on je tako zasnovan da ne zavisi ni od koga.

I pored izražene podrške Projektu od strane mnogih srpskih, hrvatskih i bošnjačkih lingvista, u svakoj sredini postoje otpori i zaziranja. **(a)** U srpskoj osnovne zamjerke odnose se na to da se u prvom planu nalaze razlike. S tim u vezi interesantno je da su, koliko mi je poznato, prvi srpski lingvisti pisali o njima. Autor prvog meni poznatog rada je Đuro Daničić, a on glasi „Razlike između srpskoga i hrvatskog jezika“. Drugi je došao iz pera Radoslava Boškovića „O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji hrvatskoga i srpskoga književnog jezika“ (1935). Od tada kod Srba naglo opada entuzijazam da se bave ovom temom, ali zato se pojačava i kulminira zainteresovanost Hrvata, i to u dva perioda – u vrijeme Nezavisne države Hrvatske i nakon raspada bivše Jugoslavije (oni koji danas traže odgovor na pitanje o razlikama imaju uglavnom na raspolaganju hrvatske izvore, što može da dovesti do jednostranih zaključivanja). **(b)** Na hrvatskoj strani ispoljavani su znaci suzdržanog i odbojnog stava zbog nacionalne pripadnosti rukovodioca Projekta (s tim u vezi u

nekim ustanovama najodgovornija lica davala su neprihvatljive kvalifikacije). Osim toga, za Hrvate naziv Projekta je takode u određenoj mjeri provokativan (što je i Ivo Pranjković konstatovao u jednom razgovoru sa mnom). Indikativna je izjava jednog poznatog hrvatskog lingviste, koji je u pauzi nakon moga referata o akcenatskim razlikama na Riječkim filološkim danima novembra 2006. godine rekao da sam hrabar, što me je iznenadilo (ne mislim da je tako) i potaklo na razmišljanje. Neki daju izjave da se Projektom želi pokazati kako između srpskog i hrvatskog nema nikakve razlike. S tim u vezi sam imao i neugodne razgovore. **(c)** Sa bošnjačke strane primjetna su zaziranja nekih glavnih kreatora jezičke politike. Pojedincima iz ove sredine posebno smeta što u naslovu stoji dvojni naziv *bosanski/bošnjački jezik*. On je prilično oštro kritikovan na 1. Kongresu naučnika Bosne i Hercegovine u Sarajevu septembra 2006. godine, kada je niz diskutanata problematizirao to rješenje i ukazivao da je trebalo da stoji *bosanski jezik*. U dužoj diskusiji iznio sam svoje razloge i nisam se složio sa kritikama. **(d)** I u Crnoj Gori prisutna su zaziranja jedne i druge struje. Od strane pristalica posebnog crnogorskog jezika traženo je da se u naslov Projekta unese i taj jezik, ali sam prijedlog odbio sa motivacijom da on nije ni ozvaničen, ni kodifikovan, niti je u rangu srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Sve ovo rezimirao bih ovako: Projekat ovako naslovljen i koncipiran nije mogao a da ne izazove pozitivne i negativne reakcije. Svjestan sam da će tako biti tokom čitave njegove realizacije.

Što se tiče imenovanja jezika, od početka sam se dvoumio da li da upotrijebim zvanične nazive (bosanski/bošnjački, hrvatski, srpski) ili pak nazive po naciji (jezik Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba). Odlučio sam se za prvu varijantu jer sam pretpostavljao da druga neće biti prihvaćena u nekim za Projekat važnim sredinama (što su moji razgovori i potvrdili). U ovome istraživanju postoji potpuna sloboda: svako može da bira bilo koji naziv (bosanski, bošnjački, hrvatski, srpski, srpskohrvatski, hrvatskosrpski, srpski ili hrvatski, standardna novoštokavština...) i svakome se pruža šansa da dokaže svoje teze i pobije tuđe.

Od samog početka smatramo sam da je centralno pitanje Projekta – stvaranje objektivnog i na svim osnovama uravnoteženog paralelnog korpusa srpskih, hrvatskih i bošnjačkih tekstova. Stoga sam u pripremnom periodu dosta izgubio vremena na osmišljavanju i oblikovanju korpusa, a u prvoj fazi (u jesen 2006) to je maksimalno došlo do izražaja. Pošto se radilo o obimnom, kompleksnom i složenom poslu, odlučio sam da ljetni semestar 2006. godine posvetim korpusnoj lingvistici i izradi tog korpusa. Kao jedna od značajnih aktivnosti u tom pravcu trebalo je da budu gostovanja u Gracu (1) najpoznatijih stručnjaka za slovensku korpusnu lingvistiku, prije svega za jezike koji se u Gracu uče – srpski, hrvatski, bošnjački, ruski i slovenački i (2) onih koji su izrazili spremnost da učestvuju u izradi Korpusa. Tako su u pomenutom semestru gostovali Damir Čavar (Zadar), Dmitrij Dobrovoljski (Moskva), Tomaž Erjavec (Ljubljana), Bernard Keteman (Kettemann, Grac), Cvetana Krstev (Beograd), Stefan Šnajder (Schneider, Grac), Marko Tadić

(Zagreb) i Duško Vitas (Beograd). Na početku nisam korpus definisao, a pogotovo ga omedio (da me niko ne može optužiti da imam unaprijed zadane teze i ciljeve). Prvo je trebalo utvrditi ko je uopšte spreman da istražuje ovu temu, zatim je valjalo obaviti konsultacije sa svim zainteresovanim (što sam uradio u mnogobrojnim pismenim i usmenim kontaktima u Zagrebu, Novome Sadu, Beogradu, Sarajevu, Mostaru...), zaokružiti koncepciju uz konsultacije sa onim koji su se prijavili i, najzad, zatražiti finansijsku podršku. Smatrao sam dobronamjernom i opravdanom napomenu da nije dobro istraživati samo „cenzurisani jezik medija“. S tim u vezi odlučio sam da pripremim korpus koji će obuhvatiti sve funkcionalne stilove (vjerovao sam da će moje teoretsko i praktično poznavanje ove problematike pomoći da se izbjegne zamka prikupljanja i obrade jednostranog i tendencioznog materijala, koji može, kako su neki opravdano slutili, dovesti do falsifikovanja stvarnosti).

Oni koji su isticali čuđenje da sam se prihvatio ovakvog teškog poduhvata i isticali da me na to niko nije tjerao bili su potpuno bili u pravu. Prvo, ovo je tako složen i nezahvalan projekat da je jedan od tri međunarodnih eksperata napisao u recenziji: ako se ovaj projekat realizuje, biće to životno djelo njegovog pokretača. Drugo, svi koji su Projekat pripremali i neposredno u Gracu pratili njegov rađanje i razvijanje, posebno koordinator Projekta Arno Voniš (Wonisch), mogu potvrditi da iza inicijative za ovakvo istraživanje stoji isključivo jedan pojedinac (Branko Tošović) i da se iza nje ne nalazi nikakva institucija, posebno ne austrijska Vlada ili Evropska zajednica (što se zlonamjerno protura u nekim sredinama). U procesu sazrijevanja i pokretanja projekta nije bilo ni suflera koji bi podsticali na to. Da projekat predstavlja zamisao nekog sa strane, onda bih, kao njegov izvršilac, trebalo bar da dobro zaradim. A kako se to može desiti ako za ovaj projekat neću dobiti ni centa (jedino se može platiti poneko putovanje). Što se ovaj projekat pojavio ne treba kriviti i optuživati ni Austriju (tobože spremnu da finansira razbijanje drugog prostora, ali ne i svog), ni evropske institucije (zbog zavjere prema jednom narodu ili zemlji), ni Univerzitet u Gracu, već isključivo Branka Tošovića. Odgovornost za sve što je u ovoj inicijativi loše, pogrešno, tendenciozno... leži isključivo na njemu.

Koliko poznavanje razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog postaje realnost i potreba u evropskim okvirima pokazuje konkretan primjer. Jedna koleginića koja je radila kao prevodilac na Sudskom procesu u Hagu trebalo je da ide na testiranje iz simultanog prevođenja za dobijanje posla u institucijama Evropske zajednice. Koleginića se veoma obradovala, jer je osjetila da ima dobru šansu, pa se počela pripremati. Trebalo je da se obavi testiranje prevođenja s engleskog na nemački i sa hrvatskog na njemački, što za nju nije bio nikakav problem. Ali bilo je potrebno prevoditi i sa njemačkog na hrvatski. Ona nije odmah imala informaciju o tome da li prevod mora baš biti strogo na hrvatskom. Kada je, mjesec dana prije testa, dobila potvrđan odgovor, odustala je od konkursa jer je za nju to bila nepremostiva prepreka: jednostavno nije govorila hrvatski. U e-mailu koji sam od nje dobio stoji ovakvo objašnjenje: „Ma koliko bih se trudila da govorim ijekavicom i uba-

cim po koju hrvatsku reč, to bi kao prvo odnelo previše koncentracije, kao drugo: i dalje bi se naravno po mom izgovoru, tj. po fonetici, njihovom karakterističnom izgovoru slova *č, ž, ć* itd. osetilo da to nije hrvatski, po gramatici naravno takodje, u pisanom obliku imate vremena da razmislite hoćete li staviti *bit će* ili *biće*, *razgovarat ćemo* ili *razgovaraćemo*, *koncentrirati* ili *koncentrisati* itd., ali u usmenom i još simultanom to sve nije moguće. I tako je došlo do apsurdna da ja nisam otišla. Prevod sa hrvatskog na nemački bi bio besprekoran, ali šta vredi kada bi rekli za hrvatski da to nije hrvatski i – padnem na testu.“. Ona zaključuje: „Ono što je u Ha-gu bio jedan jezik, to u EU nije, pa tako ja više ne znam kakva je uopšte tendenci-ja? U EU svaki narod ima pravo na svoj jezik. I zato se insistira da su različiti.“.

U razgovoru o Projektu dodao bih, na kraju, da se tokom sazrijevanja ideje o njegovom pokretanju, u procesu njegove pripreme i u početnoj fazi istraživanja de-silo toliko interesantnih, ponekad neočekivanih i čudnih stvari, da bi se već sada mogla napisati knjiga pod naslovom Izazovi projektantskih radova.

Branko Tošović (Graz)

**Das Dreieck „Unterschied – Ähnlichkeit – Gleichheit“
im Dreieck „Serbisch – Kroatisch – Bosniakisch“
– Gespräch mit Miloš Jevtić –**

In diesem Text wird ein Teil des Gespräches abgedruckt, das im Jahre 2006 von Miloš Jevtić (Publizist aus Belgrad) und Branko Tošović geführt wurde. Die hier angeführten Auszüge aus dem Interview betreffen das im Jahre des Gesprächs begonnene Projekt „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ (Graz 2006–2010) und die Problematik der sprachlichen Beziehungen zwischen dem Serbischen, Kroatischen, Bosniakischen und Montenegrinischen.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
+43/316/3802522
branko.tosovic@uni-graz.at
www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/